

OSSERVATORIO LETTERARIO

*** Ferrara e l'Altrove ***

Magyar nyelvű online melléklet - Supplemento online in lingua ungherese

<http://www.osservatorioletterario.net> - <http://xoomer.virgilio.it/bellelettere/> - <http://www.testvermuzsak.gportal.hu>

Ferrara, 2007. január 18. csütörtök

GONDOLATOK A VERS(ELÉS)RŐL – II.

Az előző fejezetben bevezetésként egy-két verspéldán próbáltuk felismerni a vers jegyeit, amelyek megkülönböztetik a prózától. A fejezetet egy mini-verstannal zártam. Előtte az alábbi megállapítást tettem: «A szótagok időtartamának kialakításában nemcsak a magánhangzók, hanem a mássalhangzók is részt vesznek.» Ezt a megállapítást a továbbiakkal egészíteném ki:

A mássalhangzók szerepe nagyobb mértékű, mint ahogy valamikor a klasszikus verstanok vélték.

A) A VERS ALKOTÓELEMEI

A magyar vers jellemzése és formakincsének bemutatása azért bonyolult, mert nálunk századok óta három versrendszer él egymás mellett és egymásba kapcsolódva:

- 1.) A népi versformáink (ezeket Arany János «nemzeti versidom» néven foglalt össze;
- 2.) Az ókori görög formák (jórészt latin közvetítéssel kerültek hozzánk);
- 3.) A nyugat-európai formák (a magyar verselés egész technikáját erősen befolyásolták nemcsak az utolsó három évszázadban, hanem már jóval korábban is.)

E három versrendszernek alapelveiben vannak közös vonások és sajátos magyar kialakításukat jelentős mértékben meghatározza, szinte közös nevezőre hozza ezen formák azonos kifejezési anyaga (görög műszóval: «rhythizomenon»-ja): a magyar nyelv.

A magyar verseket az alábbi három szempont (alkotóelemei) szerint vizsgálhatjuk:

- 1.) A sorok ritmikai alkata, azaz a vers sorfaja,
- 2.) A sorvégek kialakítása, többek között, de nem kizárólagosan a rím és asszonánc,
- 3.) A nagyobb versegységek, elsősorban a versszakok szempontjából.

B) A VERSMÉRTÉK

Mi a versmérték (metrum)? Ritmusegység (sor, periódus, szakasz), amelynek mintája az alkotás pillanatában a kifejezendő lelki tartalommal szorosan összefonódik s a versszöveg rendezési elvét adja.

I. A mért szótagok alapján három mértékes, kötött verselési rendszert ismer a magyar nyelvű költészet:

- 1.) A hangsúlyos-ütemező,
- 2.) Az időmértékes-verslábazó
- 3.) A szimultán verselés (egyidejű ütemezés és verslábazás).

II. Versmérték nélküli verselési rendszer:

A szabadvers

A mértékes-kötött versektől eltér, versritmusa azonban elhatárolja a beszédritmus igen laza kötelmeitől.

A metrum és a ritmus viszonyát illetően Dr. Péczely László az alábbiak szerint osztályozza verseinket – főbb típusokat véve csak figyelembe –, a versformáknak több alapkategóriájának megkülönböztetésével:

1.) Metrikus vers, amelyben egy vagy több következetesen megvalósuló metrum jut érvényre, ezek szerint az alábbi két kategóriájáról beszélhetünk:

a) Monometrikus

a-1.) Viszonylag állandó ritmusú vers (tehát, amelynek metruma mellett a ritmusa is viszonylag állandó)

Ide tartoznak a görög lírai formák (alkaioszi, szapphói stb.), amelyeknél pontosan meg van határozva nemcsak a strófa kerete, hanem a sorokon belül a lábak sorrendje is. Ide sorolhatók azok a népdalformáink, amelyekben ugyanaz a sorfaj (p. Felező 8-as, 4/4/3 osztású 11-es) vagy periódus (két vagy három egynemű vagy különnemű sort összefogó szerkezet) következetesen szerepel.

Ebbe a kategóriába tartoznak a különböző sorfajokból periódust vagy strófát alkotó, de ezt az egész versen át következetesen, képletszerűen megvalósító versek (pl. 4/4 osztású 8-asból és 7-esből párosrímmel alkotott strófa, ha ez a képlet végigvonul a versen).

a-2.) Változó ritmusú vers

Ide tartoznak azok a versek, amelyeknek változatlan metrumkeretén belül több tipikus ritmusváltozat helyezkedik el. Jellegzetes példája ennek a hexameter, amelynek 32 változatát ismerik, vagy a drámai jambus, amelynek jambusait bárhol helyettesítheti spondeusz. A dantei endecasillabónak mintegy 40 fő változata van. A metrikus vers körében ez a típus a leggyakoribb; a számos metrum-variáns a gondolat- és az érzelemhullámzás változásait gyakran a legfinomabb árnyalással képes követni.

b) Metrumváltó

A metrumváltó versen belül egy sorozatosságot egy vagy több fajta sorozatosság vált fel. Ilyen Petőfi «Kuruttyó»-ja («Hogy fejedre pusztaságot hozzon / Isten átka, csalfa, bűnös asszony! / Aki által oly sötét gyalázat / Vonta éjbe a Kuruttyóházat.»), Arany «Az egrí leány» és a «Pázmány lovag» balladája. Ugyancsak ebbe a kategóriába tartozik «Ünneprontók»-ja is, amelyben a trocheuszi sorozatosságot anapestusz váltja fel, s ide sorolható a jambuszt trocheusszal felváltó «Az én poézisom természete» c. Csokonai-vers is:

Sírhalomok, ó, ködlepte kertek,
Te szívborszasztó éjszaka!
Te alvilág vakablaka!
Ti holtak, akik itt heverték!
Ti múlandóság birtokának
Setétes völgyei
Ahol petécses fantomának
Bóbiskolt *Hervey!*

c) Szabadsorú vers

Horváth János nevezte így - ha a strófák sorainak száma is kötetlen: szabadstrófájának - azon metrikus verseket, amelyekben egy ritmusfajta (pl. a jambus, az anapestusz) következetesen, de nem képletszerűen valósul meg. Ilyen pl. Petőfi «Homér és Osszián»-ja (anapestusz):

Hol vannak a hellenek és hol a czelták?
Eltűntenek ők, valamint
Két város, amelyet
A tengerek árja benyel,
Csak tornyaik orma maradt ki a vizből...
E két torony orma: Homér s osszán.

Koldus vala az.
Királyfi emez. Mi különbség!

De egybe' hasonlatosak:
Mind ketteje vak volt.
Szemfényeiket tán
Lelkök lobogó tüze, önnön
Dicsőségök ragyogása vevé el? ...*

*Akkori helyesírás szerinti idézet.

2.) Nem metrikus vers

A nem metrikus versben következetesen végighúzódo képlet vagy metrum helyett gyakori metrum-váltásnak, gazdag, változatos ritmusváltozatoknak, Horváth János szerint csak ritmussejtelmeknek vagyunk a tanúi. A hagyományos megszokott sorozatosság helyett a verstan nem egy szakembere inkább a gondolatritmuson és más, nem megszokott versritmusra épülő akusztikai tényezőkön nyugvó sorozatosságot tételez fel, ebben az Ady óta sűrűn előforduló típusban. Ilyen pl. József Attila «Ódá»-ja:

Itt ülök csillámló sziklafalon.
Az ifjú nyár
könnyű szellője, mint a kedves
vacsora melege, száll.

Szoktatom szívemet a csendhez.
Nem oly nehéz –
idesereglik, ami tovatúnt,
a fej lehajlik és lecsüng
a kéz.

Nézem a hegyek sörényét –
homlokod fényét
villantja minden levél.
Az úton senki, senki,
látom, hogy meglebbenti
szoknyád a szél.
És a törékeny lombok alatt
látom előrebicccenni hajad,
megrezzenni lány emléidet és
– amint elfut a Szinva-patak –
ím újra látom, hogy fakad
a kerek fehér köveken,
fogaidon a tündér nevetés. [...]

A fent felsoroltak csupán főbb típusok, köztük számos az átmenet, s fennáll az egymással való keveredés lehetősége.

3.) Szimultán ritmusú vers

Ez a típusú vers a hangsúlyos és az időmértékes ritmus egyidejű megszólaltatása, amely mindegyik kategóriában lehetséges.

C) A VERSFORMÁT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Most fűzzük tovább a gondolatokat és vessünk egy pillantást – csak úgy általánosságban a legnyilvánvalóbbakat figyelembe véve - a versformát meghatározó tényezőkre s csak a magyaros formák vonatkozásában!

1.) A versformát elsősorban az határozza meg, hogy miről dalol a költő?

Számtalan a téma . Népi témának és a népi alak, környezet, a nép életéről vett kép, cselekmény ábrázolásának megfelelő formája a magyaros, Csokonai, Kisfaludy., Vörösmarty, Petőfi számos olyan népi

tárgyú versét idézhetnénk, amely csak a tartalom és a forma egységének megbontása árán szólhatna jövevény formában. A XX. sz. 20-as- 30-as éveiben népi íróinknak a nép élete és sorsa felé fordulásával ismét megszaporodnak a népi témák és velük együtt a népdalformák. Pl. Illyés Gyula, Erdélyi József, Jankovich Ferenc, Sinka István ebben a formában idézik fel szülőföldjük emlékeit, tájait, népét, sorsát. Népi témájú verseiben József Attila a népi versformákhoz fordul: pl. szegény-versei, «Holt vidék», «Búza». Ady Endre, aki aránylag ritkán használja eredeti alakjukban nemzeti versidomunk formáit, szintén ezekhez nyúl, amikor témája úgy kívánja (kuruc-versek, magyarság-versei, archaizáló szándékkal készült költeményei). Tárgyszerintése nem egyszer a magyaros és a jövevényforma szimultanításában jut kifejezésre: pl. «Az öreg Kúnné», Csák Máté földjén»:

Tíz gyermeket hozott világra
Küzdésre, búra, de vitézül,
Szalmás tetőjű kunyhójában
Az öreg Kúnné halni készül.

Benn az ember göthöl a padkán,
Tüdőjének, mint a rossz sípnek,
Meg-megcsúszik lélegző hangja,
Künn vad, téli szelek sivítnak. [...]

(Az öreg Kúnné)

Nyakatokon vad, úri tatárok
S mégis büszke a ti fejetek.
Frissek a vérben, nagyok a hitben,
Csák Máté földjén ti vagytok az Isten.
Előre, magyar proletárok.

Ami csak szépség s ami reménység,
Mind ti vagytok a Tisza körül.
Nincs a világon még annyi bánat
S annyi láncosa nincs még a világnak,
Mint itt és nincs annyi nagy éhség. [...]

E kétféle elv, az ütemes és az időmértékes összeötvözésére a további fejlődésben még általánosabbá váló jelenség. Juhász Ferenc, nagy László, Simon István, Györe Imre és mások a hagyományos népdalformák helyett inkább azok oldottabb vagy időmértékkel árnyalt változataival élnek.

Az ábrázolandó valóság vagy kifejezendő érzés – hangulat – és gondolati tartalom formameghatározó szerepét igen jól lehet tanulmányozni olyan költeményekben, amelyekben a forma a mondanivalónak, érzéstartalomnak, helyzetnek vagy cselekménynek megfelelően változik. Ismert példái Csokonai «Az én poézisom természete», Petőfi rapszódiaja: «Egy gondolat bánt engemet» és Arany «Ünneprontók» c. balladája.

2.) Versformát meghatározó tényező a műfaj, s ami a lírában vele szorosan összefügg, az inspiráció jellege és az érzelmek foka. Az egyszerű, pillanatnyi érzelmefellobbanást egyszerű, kisméretű műfaj és versformák követik, a nagyarányú ihletnek viszont az ódai műformával együtt a szokatlanabb antik, vagy dalemlékeket kevésbé idéző rímes-időmértékes formák, ezek közül is inkább a jambus és ennek kevésbé dalszerű egyedei a kifejező eszközei.

Vessük össze József Attila «Ringató»-ját az «Ódá»-jával: az első egyszerű inspirációjú érzelmefellobbanását népdalra emlékeztető dalszerűség fejezi ki, s ennek ritmikai megfelelője az egyszerű népdalforma (6 szótagos sorok négyesével alkotnak strófát szintén népköltészetre emlékeztető ragrímekkel):

Holott náddal ringat,
holott csobogással,
kékellő derűvel,
tavi csókolással.

Lehet, hogy szerelme
földerül majd mással,
de az is ringassa
ilyen ringatással.

(Ringató)

Az «Óda» viszont (ld. a fenti idézetet) nagyarányú ihlet terméke. Szenvedélyes lángolás, ódai hevület irányítja a költő szokatlan, helyenként kozmikus méreteken mozgó képzeletét. Ennek megfelelően a forma egészen más, bonyolultabb, mint az előbbi vers: hol szabad ütemű magyaros forma, hol jambus, hol a kettő együtt és árnyalva más metrumokkal; egyszer felerősödik a ritmus lüktetése, másszor elmosódik; terjedelmes, méltóságteljes hömpölygésű sorok közé egy-egy rövidebb ékelődik; bonyolult, de művészi arányos versmondatok és komplikált rímképletek a teljessé tevői e nagy vers akusztikai világának.

3.) A stílus és a versforma összefüggéseiről is itt kell említést tenni. A kettő egymással szorosan összefonódva, erős kölcsönhatásban fejezi ki a tartalmat. Négyesy László megjegyzi: «Versrendszerünk mindegyikével bizonyos stílnem jár... Nyugati formában Petőfi magas is más, mint magyar ritmusaiban...» Természetesen meg is fordítható a viszony: bizonyos mondanivalónak megfelelő stílusnem és stílusárnyalat bizonyos jellegű versformát von maga után (pl. jambusi, trocheuszi nyelv, hexameter nyelvének stílusvonásai, magyaros versidom stb.)

4.) meg kell említeni a versformák történetiségét is, mint a versforma funkcionális megítélésében számottevő tényezőt. Gondolat, eszme, érzés a konkrét valóság jelenségei s az ábrázoló és kifejező eszközök egységéből következik, hogy az előbbieket történelmi változásait nyomon követi az utóbbiak alakulása. Így a versformát sem szabad kiszakítani abból a korból, amelyben értelmet és szerepet nyertek.

A mondanivalók és versformák történeti összefüggéseinek kitűnő bizonyítéka Ady verselése: az időszelvény vált társadalmi-történeti folyamatokra csak «új időknék új dalaival» lehetett válaszolni.

A mondanivaló és versforma történelmi egymásra találásának beszédes esetei azok, amikor a költő nyilvánvaló tendenciózussága irányítja a formaváltozást. Ahogy erre Gáldi László rámutatott, Petőfi nem minden tudatosság nélkül él az idejüket múlt hexameteres romantikus eposzokat kigúnyoló eposzában, «A Helység kalapácsá»-ban hexameter-foszlányokkal:

Szeretnek az istenek engem,	(U — U U — U U U U)
Rémítő módra szeretnek:	(— — — — U U — U)
Megajándékoztanak ők	(U U — — — U U —)
Oly ritka tüdővel,	(U — U U — U)
Mely a csatavészek	(U U U U — U)
Világrendítő dúlakodásit	(U — — — — — U U — U)
Illendően elkurjantani képes,	(— — — — — — U U — U)
S melyet tőlem minden kántor irigyel. [...]	(U U — U — — — U U U U)

Arany János is a saját fegyverzetében, az antik hexameterrel támadja meg «Az elveszett alkotmány»-ban a nemesi világot. Ő is, Petőfi is szándékosan nyúl a «Toldi»-ban és a «János vitéz»-ben epikus formaként a felező 12-eshez, mert a népről, a népnek saját formájában kell írni.

Ég a / napmelegtől // a kopár szík / sarja,	(2,4,4,2)
Tikkadt / szöcskenyájak // legelésznek/ rajta;	(2,4,4 2)
Nincs egy / árva fűszál // a tors közt / kelőben,	(2,4,3,3)
Nincs tenyéryn / zöld hely // nagy határ / mezőben. [...]	(4,2,3,3)

(Toldi)

Tüzesen / süt le a // nyári nap / sugára	(3,3,3,3)
Az ég /tetejéről //a juhász-/ bojtárra.	(2,4,3,3)
Fölösleges /dolog // sütnie / oly nagyon,	(4,2,3,3)
A juhásznak / úgyis // nagy melege / vagyon. [...]	(4,2,4,2)

(János vitéz)

Horváth János meg Adyról állapítja meg, hogy amikor nemzeti formához nyúl, mint pl. a kuruc verseiben, «mintha politikai szolidaritását akarná éreztetni azzal az osztállyal, amelynek a saját formája volt». Illyés Gyula a «Megy az eke» c. versében a földosztást népdalritmusban, párosrímű, harmadoló 12-esekben fejezik ki:

Megy az eke, szaporodik
a barázda,
mintha egy nagy könyv íródna
olvasásra.
Papirosta a határ, a
tengerszéles,
a tolla meg az a szegény
öregbéres.

Megy az eke, telik a könyv
sorról sorra.
Én vagyok az egyedüli
olvasója.
Én tudom csak, mit jelent ez
és mit ér ez,
először szánt a magáén
az a béres.

5.) A versformát meghatározó tényezők között kell megemlítenünk a vers és a zene kapcsolatát, s ennek is verstörténeti szempontból legjelentősebb területét, az éreztelt verset. Új tartalmaknak megfelelő új formák gyakran dallamok szárnyán jöttek költészetünkbe. Nem elhanyagolható az énekelt költészet hatása a versformák kialakulására és elterjedésére. A dallamemlékek, vagy meghatározott dallamok később is gyakran nemcsak versformákat, hanem tartalmakat is sugalmaztak (ld. pl. Arany, Ady, József Attila Weöres költészetét). De nemcsak konkrét dallamok vagy zenei metrumok hatásáról beszélhetünk, hanem általában is a kor zeneiségének a versek tartalmi és formai struktúrájába való behatolásáról.

6.) A versformák vizsgálatában végül nagyon is figyelemre méltó formameghatározó tényező a költő egyénisége. Ennek a verstani vonatkozása kettős: egyrészt milyen versformákkal él, másrészt a hagyományos metrumokat hogyan használja fel, hogyan alakítja, variálja azokat. Berzsenyire pl. jellemző az antik formákhoz való vonzódás s ellenszenvet érzett a rímes-időmértékesek iránt. Kazinczy viszont csak az időmértékeseket használja, magyaros formájú verse egyáltalán nincs. Aranynál szembeűnő a formagazdagság; a nyugtalan formakeresés viszont feltűnő vonása Babitsnak. A legkülönbözőbb formák használata jellemzi József Attilát és Weöres Sándort is. Vannak viszont költők, kiknek jóval szűkebb körű a formakészlete. Kosztolányi főképpen jambusi formákban ír, Eötvös, Revczky is majdnem kizárólag nyugat-európaiakat használ, kiváltképp jambusiakat. Viszonylag egyenletes a megosztás a három verselési rendszer között Csokonai költészetében.

A formaválasztásnál jellemzőbb a költő egyéniségére, hogyan alkalmazza a hagyományos formákat. A versformák hagyományos keretén belül, amely viszonylag állandó, vannak olyan tényezők is, amelyek a forma változásait, a tartalomhoz simulásnak a lehetőségeit jelentik. Ezekben a módosulásokban mutatkozhat meg leginkább a költő egyénisége.

Felhasznált irodalom:

Dr. Péczely László: Bevezetés a műelemzésbe

Gáldi László: Ismerjük meg a versformákat (1961)

© Szerk. **Bonaniné Tamás-Tarr Melinda Dr.**
© **Osservatorio Letterario**

Elkészült: 2007. január 18. 14:42